

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: «Психолого-педагогічне забезпечення розвитку інтелектуальної
рефлексії в молодшому шкільному віці»

Виконала: студентка 2 курсу групи РО1 - М19z
спеціальності 013 Початкова освіта
Карвацька Ірина Вадимівна
Керівник: Савицька О.В., кандидат психологічних
наук, доцент
Рецензент: Третяк Н.В, кандидат філологічних
наук, доцент

Кам'янець-Подільський-2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕФЛЕКСІЇ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ	7
1.1. Рефлексія як психологічний феномен: сутність, структура, функції	7
1.2 Онтогенез рефлексії та її розвиток в молодшому шкільному віці засобами освітнього середовища	21
Висновки до першого розділу	33
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	35
2.1. Методика та процедура дослідження інтелектуальної рефлексії молодших школярів	35
2.2 Аналіз результатів діагностики рефлексії молодших школярів	43
Висновки до другого розділу	50
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	52
3.1 Теоретичне обґрунтування моделі розвивального навчання спрямованого на культивування інтелектуальної рефлексії молодших школярів	52
3.2 Розгортання інтелектуальної рефлексії в процесі розвивального навчання.....	70
3.3 Методичне забезпечення розвитку інтелектуальної рефлексії в молодшому шкільному віці	77
Висновки до третього розділу	81
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна людина має володіти низкою специфічних вмінь: протистояти інформаційному тиску і маніпуляції, швидко осмислювати і долати проблемні ситуації, самоусвідомлювати внутрішні засади своєї діяльності. Основним механізмом, що забезпечує такі вміння є рефлексія.

Особливо слід наголосити на необхідності культивування рефлексії як постійно діючого механізму внутрішньої активності суб'єктів учіння та складової такої ключової компетентності як уміння вчитися. Як наголошується у Концепції Нової української школи, ця компетентність передбачає здатність до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових вмінь і навичок, вміння визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, оцінювати власні результати навчання, і всі ці вміння неможливі без інтелектуальної рефлексії.

В сучасній психологічній науці проблема розвитку рефлексивних процесів, з одного боку, пов'язана з проблемою формування свідомості і самосвідомості (Л. І. Божович, В. П. Зінченко, Є. І. Ісаєв, С. Л. Рубінштейн, В. І. Слободчиков), а з іншого – з розв'язанням проблеми теоретичного (Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, О. З. Зак, В. В. Репкін, О. В. Савицька) і практичного (Л. Ф. Берцфаї, Ю. Н. Кулюткін, В. Г. Романко) мислення. В психологічних дослідженнях пропонується розуміння рефлексії як важливої ланки продуктивної дії, як процесу осмислення, переосмислення і перетворення суб'єктом змісту свідомості, діяльності, спілкування і форм освоєння досвіду.

Вітчизняні психологи розглядають рефлексію як регулятор життєвого становлення особистості (В. К. Калін, С. Д. Максименко, О. Б. Старовойтенко, Т. М. Титаренко, О. Я. Чебикін, Н. В. Чепелева, В. М. Ямницький), як засіб професійної діяльності практичних психологів,

педагогів, психотерапевтів (Н. І. Пов'якель, О. П. Саннікова, Є. В. Чорний) та умову професійного становлення особистості (М. Ю. Варбан, І. О. Котик, Т. М. Яблонська). Вивчається рефлексивна діяльність школярів (Т. В. Комар, І. Л. Пономаренко, О. В. Савицька).

Однак через виняткову складність і специфічність рефлексивних процесів, недостатньо повно розробленість питання рефлексивної організації освітнього процесу, створення особливого комплексу умов та набору специфічних форм ефективної взаємодії учасників освітнього процесу задля розвитку інтелектуальної рефлексії нами була обрана тема дипломного дослідження «Психолого-педагогічне забезпечення розвитку інтелектуальної рефлексії в молодшому шкільному віці»

Об'єктом дослідження є рефлексія учнів молодшого шкільного віку.

Предметом дослідження є психолого-педагогічне забезпечення розвитку інтелектуальної рефлексії молодших школярів.

Метою дослідження є розробити та теоретично обґрунтувати систему психолого-педагогічного забезпечення розвитку інтелектуальної рефлексії молодших школярів.

З цієї мети випливають такі **основні завдання** дипломної роботи:

1) здійснити теоретичний аналіз досліджень проблеми інтелектуальної рефлексії та її розвитку у молодших школярів у науковій літературі;

2) емпірично дослідити особливості розвитку рефлексії та, зокрема, інтелектуальної рефлексії в учнів молодшого шкільного віку;

3) теоретично обґрунтувати та створити психолого-педагогічного забезпечення розвитку інтелектуальної рефлексії в молодшого школяра, в освітньому процесі початкової школи.

Методи дослідження. У роботі був використаний комплексний підхід до вивчення рефлексії молодших школярів. Основними методами дослідження стали теоретичні: дедуктивний – для комплексного опису досліджуваного феномену; індуктивний – для встановлення закономірностей, систематизації, типологізації на основі результатів емпіричного дослідження;

та емпіричні: спостереження і опитування, комплексних діагностичних методик: методика «Хороший учень» О. А. Карабанова, методика «Хто я?» в модифікації М. Куна та методика діагностики рефлексії Л. К. Максимова.

Практичне значення дослідження полягає: у розробці й апробації діагностичного інструментарію для вивчення різних видів рефлексії молодших школярів, які можуть стати основою визначення рівня рефлексії молодших школярів; у розробці моделі психолого-педагогічного забезпечення розвитку інтелектуальної рефлексії молодших школярів. Отримані результати дослідження можуть бути використані у процесі підготовки майбутніх педагогів під час викладання навчальних дисциплін з вікової, педагогічної, а також практичними психологами, учителями, а також батьками з метою розвитку рефлексії учнів в сім'ї та школі.

Достовірність наукових результатів і обґрунтованість висновків забезпечувалася: теоретичним аналізом проблеми, відповідністю методів меті і завданням дослідження, використанням стандартизованих методик, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісного і якісного аналізу експериментальних даних.

Апробація дослідження. Апробація результатів дипломного дослідження здійснена на 5 науково-практичних конференціях:

VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (16-17 квітня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський);

Всеукраїнській інтернет-конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» (24-25 жовтня 2019 р., м. Кам'янець-Подільський);

IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська та іноземна мови в початкових класах: актуальні проблеми та інноваційні технології навчання» (18-19 березня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський),

Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» (15-16 жовтня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський),

студентській науковій конференції (23-24 вересня 2020, м. Кам'янець-Подільський).

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, висновку. Повний обсяг дипломної роботи складає 95 сторінок тексту, з них 86 сторінок основного тексту. Робота містить 3 таблиць. У списку використаних джерел 100 найменування.

отримані результати шляхом використання рефлексії настрою та емоційного стану; формувати вміння самоконтролю і самооцінки через рефлексію діяльності, що передбачає роботу в парах, групах тощо; спонукати до самоаналізу, самоконтролю та самооцінки, а також формувати вміння самокорекції, застосовуючи при цьому рефлексію змісту навчального матеріалу.

Основними засобами формування рефлексивних умінь на кожному з цих етапів повинні бути навчальні завдання міжпредметного спрямування (дидактичні ігри, навчальні проєкти, тести, метод незакінчених речень, інтерактивні вправи, портфоліо тощо) та запитання і вправи на різні види рефлексії.

ВИСНОВКИ

Нами здійснено теоретико-методологічне обґрунтування та емпіричне дослідження розвитку інтелектуальної рефлексії в молодшому шкільному віці, що дає підстави зробити такі висновки:

Модернізація початкової освіти пов'язана з новим статусом молодшого школяра – суб'єкта навчальної діяльності, сутнісними ознаками якого дослідники вважають сформоване вміння вчитися – ключову компетентність початкової загальної освіти, а також позитивні мотиви навчання, розгорнуту рефлексію.

У найзагальнішому плані рефлексія розглядається як функція та/або похідна свідомості, діяльності, особистості, а її розвиток відбувається впродовж усього свідомого життя індивіда. Сутність механізму рефлексії – вихід у нову позицію й відтворення змісту попередньої діяльності. Рефлексія – це (одночасно): й унікальна властивість (притаманна лише людині); і стан усвідомлення (власної особистості, навколишніх людей та ін.); і процес

(зокрема, репрезентації психіці свого власного змісту; і здатність; і вид внутрішньої діяльності;

Інтелектуальна рефлексія визначається нами як дія з виокремлення суб'єктом істотних підстав власної інтелектуальної діяльності. Відповідно до сучасних уявлень рефлексія є центральним феноменом внутрішньої активності людини й базовим механізмом самоорганізації психічної активності, тобто механізмом регуляції взаємодій людини у світі головним, центральним феномен у всіх без винятку підходах до проблеми суб'єктності.

Зі вступом до школи починає формуватися інтелектуальна та логічна форми рефлексії, які забезпечують усвідомлення дитиною способів побудови змісту навчальних предметів та форми співробітництва дітей один з одним.

У молодшому шкільному віці рефлексія розповсюджується на усі основні сфери навчання: діяльність та мислення; комунікацію і кооперацію; самосвідомість і на початку молодшого шкільного віку сфера мислення є центральною в прояві рефлексії, а наприкінці цього віку цю позицію займає рефлексія у сфері самосвідомості.

Основними умовами формування рефлексії у молодшому шкільному віці є теоретичний зміст навчальних предметів та навчальне співробітництво, організація якого здійснюється вчителем на основі теоретичного матеріалу.

Добір психодіагностичного інструментарію, виокремлення критеріїв та рівнів розвитку рефлексії у молодших школярів дозволили встановити, що за традиційної системи навчання у початковій школі типовою є недорозвинутість рефлексії, що є причиною і водночас наслідком гальмування процесу становлення здатної до самоосвіти, творчої особистості.

Результати емпіричного виявили проблеми розвитку рефлексії, що виникають у дітей молодшого шкільного віку: а) нерозвинена рефлексивна самооцінка, б) відсутність розуміння своєї соціальної ролі в суспільстві,

в) низький інтерес учнів до учіння, г) не здатність самостійного визначення рівня власної підготовленості.

Високий рівень інтелектуальної рефлексії зафіксований у незначній кількості учнів молодшого шкільного віку, які займаються за традиційною технологією навчання. Наявність інтелектуальної рефлексії забезпечує виділення меж знань, добір адекватних способів дій в проблемній ситуації, їх усвідомлення та перенесення в нові умови.

Причинами стихійного формування в учнів 4-го класу теоретичного мислення і рефлексії як одного з її проявів є спільна діяльність і спілкування у системах «дорослий (батьки) – учні», «учень – учень», схильність до встановлення зв'язків між набутими і новими знаннями, оволодіння раціональними прийомами запам'ятовування, прагнення до укладання з'ясованих способів дії в схеми та моделі та вміння переносити їх у нові ситуації.

Розвивальне навчання, яке спрямоване на культивування інтелектуальної рефлексії, передбачає можливість через рефлексивну організацію проблемно-пошукового мислення молодших школярів актуалізувати розвиток процесів інтелектуальної взаємодії; за допомогою механізму конструктивної самореалізації та саморозвитку школярів забезпечити розвій процесів особистісної рефлексії; завдяки рефлексивній регуляції взаємодії учасників паритетних взаємостосунків розгорнути процеси смислової рефлексії та забезпечити учням ситуативне осягнення унікальності рефлексивно-творчого буття, що сприятиме розвитку у них духовно-екзистенційної рефлексії.

Інтелектуальна рефлексія виявляється в усвідомленні засад мисленнєвого пошуку, виробленні внутрішніх пошуково-орієнтаційних схем, які спрямовують поступ думки та її конструктивну перебудову в напрямку одержання ідеї-розв'язку завдання. Цей вид рефлексії є регуляційним механізмом пізнавальної діяльності і забезпечує усвідомлення учнями засад власної мисленнєвої діяльності.

Розвиток теоретичного мислення, інтенсифікація процесів інтелектуальної рефлексії в процесі розвивального навчання не лише забезпечує продуктивність пізнавальної діяльності школярів, а й надає їм змогу самореалізуватися в процесі вирішення навчальних завдань, породжує зацікавленість кожного в її високих результатах. У молодших школярів формується потреба у самозміні, а в перспективі – розвиток пізнавальної сфери особистості і формування творчих здібностей, коли стійке бажання вчитися є своєрідною соціальною візитівкою розвитку інтелектуальної рефлексії.

Розвивальне навчання може реалізовувати у три етапи: підготовчий, навчально-тренувальний та формувальний, кожен з яких переслідує свою мету (стимулювати учнів до рефлексивної діяльності, вчити аналізувати отримані результати шляхом використання рефлексії настрою та емоційного стану; формувати вміння самоконтролю і самооцінки через рефлексію діяльності, що передбачає роботу в парах, групах тощо; спонукати до самоаналізу, самоконтролю та самооцінки, а також формувати вміння самокорекції, застосовуючи при цьому рефлексію змісту навчального матеріалу.

Основними засобами формування рефлексивних умінь на кожному з цих етапів повинні бути навчальні завдання міжпредметного спрямування (дидактичні ігри, навчальні проєкти, тести, метод незакінчених речень, інтерактивні вправи, портфоліо тощо) та запитання і вправи на різні види рефлексії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев А. Г., Ладенко И. С. Направления изучения рефлексии. Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования. Новосибирск, 1990. С. 5–11.
2. Алексеев Н. Г. Философские основания рефлексивного подхода. Рефлексивный подход к психологическому обеспечению образования / под ред. А. В. Карпова, И. Н. Семёнова, В. К. Солондаева. Москва-Ярославль : ИРПТиГО, 2004. С. 11–17.
3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. 3-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 288 с.
4. Андреева Г. М. Социальная психология. Москва : Аспект-Пресс, 1997. 376 с.
5. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания : методологические проблемы неклассической психологии. Москва : Смысл, 2002. 480 с.
6. Балл Г. А. Нормы деятельности и творческая активность личности. *Вопросы психологии*. 1990. № 6. С. 25–34.
7. Баталов А. А. Понятие профессионального мышления: методологические аспекты / под ред. Г. В. Мокроносова. Томск : Изд-во Томс. ун-та, 1990. 228 с.
8. Бауэр Т. Психическое развитие младенца. М., 1998.
9. Бахтин М. М. К рефлексии поступка. *Философия и социология науки и техники*. Ежегодник 1984–1985. Москва, 1986. С. 80–160.
10. Берцфаи Л. Ф. Романко В. Г. Исследование особенностей рефлексивного контроля. *Новые исследования в психологии*. М. : Педагогика. 1981. № 2 (25). С. 68–72.
11. Блауберг И. В., Юдин Е. Г. Становления і сутність системного підходу. Теорія систем і системний аналіз. Москва : Изд-во «НАУКА», 1973. 269 с.

12. Богат В. Профессиональное мышление педагога как ценность. Педагогика. 1995. № 6. С. 36–41.
13. Бодрова Е. В. Юдина Е. Т. Исследование генезиса механизмов рефлексивной саморегуляции познавательной деятельности. *Новые исследования в психологии*. Москва : Педагогика. 1986. № 1. С. 26–30.
14. Бодрова Е.В., Давыдов В.В., Петровский В.А., Стеркина Р.Б. Опыт построения психолого-педагогической концепции дошкольного воспитания. *Вопросы психологии*. 1989. № 3. С. 22—31.
15. Боцманова М. Э., Захарова А. В. Показатели и уровни рефлексии в оценке и самооценке качеств личности в младшем школьном возрасте. *Новые исследования в психологии*. Москва: Педагогика, 1983. № 2 (29) С. 45–48; 1984. № 1 (30). С. 28–30.
16. Боцманова М. Э. Захарова А. В. Роль рефлексии в развитии личности. *Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия: уч. пособие / сост. И. В. Дубровина, А. М. Прихожан, В. В. Зацепин*. Москва : Академия, 1998. –С. 266–270.
17. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка: монографія Київ : НПУ імені Драгоманова, 2003. 340 с.
18. Венгер Л. А. Восприятие и обучение (дошкольный возраст). Москва : Просвещение, 1969. 365 с.
19. Виногородський А. М. Розвиток особистісної рефлексії підлітків (на матеріалі сприйняття музики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» Київ, 1999. 20 с.
20. Воронова О. Ю. Особливості та умови розвитку поняття «професійна рефлексія». *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. № 8. С. 163–173.

21. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. Москва : Педагогика, 1991. 489 с.
22. Выготский Л. С. Психология развития человека Москва : Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. 1136 с.
23. Галкина Н. В. Проблема психических функций рефлексии в игровом обучении. *Игровое моделирование в методологии и практике*. – Новосибирск: Наука, 1987. С. 38–47.
24. Гаргай В. Б. Повышение квалификации учителей в США: социальнопсихологический подход. Педагогика. 1992. № 7, 8.
25. Генезис сенсорных способностей / под ред. А.А.Венгера. М., 1976.
26. Гидденс Э. Социология / при участии К. Бердсолл ; пер. с англ. Изд. 2-е, полностью перераб. и доп. Москва : Едиториал УРСС, 2005. 632 с.
27. Годник Н. А. О сущности профессионально–педагогической деятельности. *Приобщение к педагогической профессии: практика, концепции, новые структуры*. Воронеж, 1992. С. 11–14.
28. Гордеева Н. Д., Зинченко В.П. Функциональная структура действия Москва : Изд-во МГУ, 1982 208 с.
29. Гордеева Н. Д., Зинченко В. П. Роль рефлексии в построении предметного действия. Человек. 2001. № 6. С. 26–29.
30. Гуменюк О. Є. Психологія інноваційної освіти: теоретикометодологічний аспект : монографія. Тернопіль : Астон, 2007. 385 с.
31. Гуменюк О. Самотворення Я-концепції за модульно-розвивальної оргсистеми. *Психологія і суспільство*. 2001. № 2. С. 33–76.
32. Гуменюк О. Феномен полімотивації: сутнісний зміст взаємин за модульно-розвивальної оргсистеми. *Психологія і суспільство*. 2001. №1. С. 74–123.

33. Гуткина Н. И. О психологической сущности рефлексивных ожиданий. Психология личности: теория и эксперимент. Москва, 1981. С. 100–108.
34. Давлетчина С. Б. Конфликтология. Учебное пособие по элективному курсу для студентов заочной формы обучения. Улан-Удэ : Изд-во ВСГТУ, 2005. 174 с.
35. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении (логико-психологические проблемы построения учебных предметов). Москва : Педагогика, 1972. 424 с.
36. Давыдов В. В., Слободчиков В.И., Цукерман Г.А.Младший школьник как субъект учебной деятельности. Вопросы психологии. 1992. №3. С. 111-131.
37. Давыдов В. В., Неверкович С. Д., Самоукина Н. В. О функциях рефлексии в игровом обучении руководителей. *Вопросы психологии*. 1990. – № 3. С. 76–84.
38. Данилин К. Е. Формирование внутригрупповых установок и рефлексивной структуры группы. Межличностное восприятие в группе. Москва, 1981. С. 124–151.
39. Дорофеева Н.В. Рефлексивное развитие в познавательно-творческой активности дошкольников: монография Нижневартовск : Изд-во Нижневартовс.гуманит. ун-та, 2008. 142 с.
40. Зак А. З. Проблемы психологического изучения рефлексии. Исследование речи-мысли и рефлексии. Психология. 1979. Вып. 10. 519 с.
41. Зак А. З. Развитие теоретического мышления у младших школьников. Москва : Педагогика. 1984. 152 с.
42. Зак А. З., Катрич Г. И. Характеристика сформированности основных компонентов теоретического мышления у первоклассников в начале обучения. *Новые исследования в психологии*. Москва : Педагогика. 1984. № 1 (30). С. 31–32.

43. Зак А. З. Экспериментальное изучение рефлексии у младших школьников. *Вопросы психологии*. 1978. № 2. С. 102–110.
44. Зарецкий В. К., Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексивно-личностный аспект формирования решения творческих задач. *Вопросы психологии*. 1980. № 5. С. 112–117.
45. Зеньковский В.В. Психология детства. Екатеринбург, 1995.
46. Зинченко В.П. Миры сознания и структура сознания. *Вопросы психологии*, 1991. №2. С. 15-38.
47. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. 424 с.
48. Карпов А. В., Скитяева И. М. Психология метакогнитивных процессов личности : монография. Москва : ИП РАН, 2005. 325 с.
49. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. Москва, 1994. 321 с.
50. Кларин М. В. Обучение на основе целостного личностного опыта. Современная школа: проблема гуманизации отношений учителей, учащихся, родителей. Москва, 1993. С. 42–58.
51. Козиев В. Н. Психологическая компетенция учителя в контексте взаимоотношений учителя и ученика. Профессиональные потребности учителя в психолого-педагогических знаниях: сборник научных трудов. Москва : АПН СССР, 1989. 86 с.
52. Котова И. Б., Рогов Е. И. Эффекты и феномены педагогического взаимодействия. *Педагогическое взаимодействие: педагогический аспект*. Москва, 1990. С. 3–14.
53. Котова И. Б., Шиянов Е. Н. Педагог: профессия и личность. Ростов на Дону : Изд-во Ростовского пед. университета, 1997. 144 с.
54. Кулюткин Ю. Н. Рефлексивная регуляция мыслительных действий. Психологические исследования интеллектуальной деятельности. Москва : МГУ, 1980. С. 37–51.

55. Ладенко И. С., Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Формирование творческого мышления и культивирование рефлексии. Новосибирск : ИИФИФ СО, 1990. 65 с.
56. Лебедева В. П. Орлов В. А., Панов В. И. Практико-ориентированные подходы к развивающему образованию. *Педагогика*. 1996. № 5. С.24–26.
57. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1997. 304 с.
58. Лепский В. Е. Рефлексия в работах Г. П. Щедровицкого и В. А. Лефевра. Рефлексивный подход от методологии к практике / под ред. В. Е. Лепского. Москва : Когито-Центр, 2009. 327 с.
59. Лефевр В. А. Конфликтующие структуры. Москва : Институт психологии РАН, 2000. 320 с.
60. Личность внутренний мир и самореализация. Идеи, концепции, взгляды / состав. Ю. Н. Кулюткин, Г. С. Сухобская. Санкт-Петербург, 1996. 297 с.
61. Ломов Б. Ф. Личность как продукт и субъект общественных отношений. Психология личности в социалистическом обществе: Активность и развитие личности / отв. ред. Б. Ф. Ломов, К. А. Абульханова-Славская. Москва : Наука, 1989. С. 6–24.
62. Лушпаева Е. В. Развитие рефлексии в общении средствами социально-психологического тренинга : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.05 « Социальная психология» Москва, 1989. 20 с.
63. Михальченко Н. Психологічні умови формування патріотичної рефлексії молодшого школяра в сім'ї. *Психологія і суспільство*. 2005. № 1. С. 69–75.
64. Мороз В. Я. Теоретична рефлексія понять «модель», «моделювання», «картина світу», «модель світу» у парадигмі соціальних комунікацій. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 11. С. 259–265.

65. Пеньковська Н. М. Здатність молодших школярів регулювати власну поведінку як складова рефлексивної самосвідомості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 8. С. 51–55.
66. Петровский А. В. Основы педагогики и психологии в высшей школе. Москва : Изд-во МГУ, 1986. 307 с.
67. Психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд. испр. и доп. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
68. Реан А. А. Рефлексивно–перцептивный анализ деятельности педагога. *Вопросы психологии*. 1990. № 2. С. 9–13.
69. Романко В. Г. Исследование особенностей рефлексивного контроля. *Новые исследования в психологии*. Москва : Педагогика. 1983. № 1 (28). С. 52–56.
70. Романко В. Г. Особенности рефлексивного контроля как учебного действия. *Новые исследования в психологии*. Москва : Педагогика. 1985. № 1 (32). С. 27 – 31.
71. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва: Наука, 1973. 424 с.
72. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1976. С. 253–381.
73. Семенов И. Н. Проблемы рефлексивной психологии решения творческих задач: монография. Москва : НИИОПП АПН СССР, 1990. 215 с.
74. Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвития личности. *Вопросы психологии*. 1983. № 2. С.35–42.
75. Слободчиков В. И., Цукерман Г. А. Генезис рефлексивного сознания в младшем школьном возрасте. *Вопросы психологии*. 1990. № 3. С. 25–36.
76. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. Минск-Москва : Харвест, ООО "Изд-ство АСТ".2001. 800 с.

77. Сорокин П. А. Социальная мобильность /пер. с англ. Москва : Academia: LVS, 2005. XX. 588 с.
78. Степанов С. Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организации : монография Москва: Наука, 2000. 174 с.
79. Степанов С. Ю., Семенов И. Н. Проблема формирования типов рефлексии в решении творческих задач. *Вопросы психологии*. 1982. № 1. С. 99–104.
80. Степанов С. Ю., Семенов И. И. Психология рефлексии: проблемы и исследования. *Вопросы психологии*. 1985. № 3. С. 31–40.
81. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Введение к объяснению мира. Москва : Наука, 1987. 381 с.
82. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе Москва : Педагогика, 1989. 289с.
83. Формирование учебной деятельности школьников / под ред. В.В. Давыдова, И. Ломпшера, А.К. Марковой. Москва : Педагогика, 1982. 216 с
84. Фурман А. В. Гуменюк О. Є. Міні-модуль у навчанні: складники обґрунтування. Педагогіка і психологія. 1998. № 2. С. 96–108.
85. Фурман А. В. Скоморовський Б. Г. Педагогічне керівництво пошуковою пізнавальною активністю школярів. Київ : Зодіак ЕКО, 1996. 112 с.
86. Фурман А. В. Теорія навчальних проблемних ситуацій: психологодидактичний аспект : монографія. Тернопіль : Астон, 2007. 164 с.
87. Фурман А. Теорія освітньої діяльності як метасистема. *Психологія і суспільство*. 2001. № 3. С. 105–144; 2002. № 3– 4. С. 20–58.
88. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення : монографія Київ: Правда Ярославичів, 1997. 340 с.
89. Хьелл Л. , Зиглер Д. Теории личности. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 607 с.
90. Цукерман Г. А. Виды общения в обучении . Томск : Изд. Предприятие «Пеленг». 1993. 268 с.

91. Цукерман Г. А. Как младшие школьники учатся учиться. Москва–Рига : ПЦ «Эксперимент», 2000. 224 с.
92. Цукерман Г. А., Елизарова Н. В., Фрумина М. И., Чудинова Е. В. Обучение учебному сотрудничеству. *Вопросы психологии*. 1993. № 2. С. 27–43
93. Цукерман Г. А. Система Эльконина – Давыдова как ресурс повышения компетентности российских школьников. *Вопросы психологии*. 2005. № 4. С. 84–95.
94. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / ред.-сост. А.А.Пископпель, Л.П.Щедровицкий Москва : Шк. культ. политики, 1995. 760 с.
95. Щедровицкий Г. П. Мышление. Понимание. Рефлексия / сост. и отв. ред. А. А. Пископпель, и др. Москва : Наследие ММК, 2005. 798 с.
96. Эльконин Д.Б. Введение в психологию развития. М., 1994.
97. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детских возрастах / под ред. Д.И. Фельдштейна. Москва : Изд-во «Ин-т практической психологии», Воронеж: НСП «МОДЭК», 1995. 416 с.
98. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. Москва : «Сентябрь», 1996. 96 с.
99. Якиманская И. С. Развивающее обучение. Москва: Педагогика, 1979. 144 с.
100. Ярошевский М. Г. История психологии от античности до середины XX в. Москва : Мысль, 1996. 416 с.